



Ds. J. Riemersma, Sliedrecht

Tact en contact

En een melaatse kwam tot Hem ... En met barmhartigheid bewogen, strekte Hij Zijn hand uit, raakte hem aan en zei tot hem : " Ik wil het, word rein!"

Marcus 1 : 40a, 41

"Elke ets en elk schilderij van Rembrandt is een poëem dat voortkwam uit zijn ziel. De diepste betekenis ervan ligt in de geestelijke doorleefdheid en in de sfeer van zuivere vroomheid die eruit straalt", zo schreef dr. W. Aalders in zijn boek "In verzet tegen de tijd." Dat geldt zeker van deze sobere schets die een typerend voorbeeld is van Rembrandts late teken-trant. Hoe ouder hij werd, des te meer hij zich concentreerde op het essentiële met weglating van alle bijzaken. Met een minimum aan handeling duidt Rembrandt hier een maximum aan emotie aan. Het is alsof heel het Evangelie ons hier in een picturaal stenogram getekend wordt.

De melaatse knielt op de grond met de ellebogen steunend op een boomstronk. Met een ontroerend smekend gebaar strekt hij zijn handen uit naar de Heiland. Zijn gehele lichaamshouding laat zien, hoezeer hij op hulp is aangewezen. Maar ook zijn vertrouwen komt tot uitdrukking: "Indien Gij wilt, kunt Gij mij reinigen!" (vers 40b). Liefdevol rust de blik van Jezus op de man en terwijl Hij zich aandachtig vooroverbuigt, beroert Hij voorzichtig het voorhoofd met de toppen van Zijn vingers.

In Rembrandts oorspronkelijke versie houdt Jezus de *hand* van de melaatse vast, maar later heeft Rembrandt de hand van de man met witte verf afgedekt. Waarom heeft hij dit detail veranderd? Het geeft aan hoe zorgvuldig Rembrandt in zijn Bijbelvertolking te werk gaat. De beweging van Jezus' hand drukt behoedzaamheid uit. Met ongekende tederheid raakt Hij de melaatse aan en zoekt contact met hem.

Inhoud

Meditatie 17

Ds. J. Riemersma, Sliedrecht

Een belangrijke herdruk Over de betekenis van Martin Hengels *Die Zeloten* 18

Dr. H. Klink, Hoornaar

Drie vrouwen uit de kring rond Kohlbrugge (I) 21

Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage

Een boeiende inleiding 23

Dr. J. Barnhoorn, Nunspeet

Een woord van C.S. Lewis (1898-1963)

Het is belangrijker dat de hemel bestaat dan dat iemand er ooit zou komen.

De leerlingen rechts slaan het gebeuren met enige scepsis gade. De meest rechtse houdt zijn handen gevouwen voor zich. De ander heeft zijn linkerhand op de schouder van de discipel naast hem gelegd, zoals iemand doet die je iets in het oor wil fluisteren. Hoe zou dit aflopen?

Misschien schuilt het geheim van deze geschiedenis juist in die aanraking. Wat gebeurt er als wij elkaar aanraken? Jezus doet hier zoiets als wat een moeder doet als haar kind ziek is en pijn heeft. Zij streelt de pijnlijke plek. In woord en gebaar laat zij haar kind voelen dat het bij haar veilig is en geborgen ... Zo raakt Jezus de zieke aan, niet als een "therapeutische techniek", maar met zorg en respect. Wat Rembrandt ons hier toefluistert is een boodschap van ontfeming en barmhartigheid.

Met de woorden van dr. O. Noordmans: "Jezus werkt in de stille gelederen der blinden, kreupelen, doven, en eindelijk in de nog stillere wijk der doden. Deze groepen liggen geheel van de wereld af, zoals

melaatsen buiten de stad. Daar hoort men het ruisen van de "zachte stilte" van het Evangelie".

Jezus deelt in heel de gebrokenheid van ons bestaan. Hij is daarin nabij. Rembrandt neemt ons mee achter Jezus aan die als een arts langs de ziekbedden loopt. Zo wandelt Hij rond in deze wereld, in ons leven vol zonde en gebrokenheid.

Jezus heelt, draagt mee, draagt alles, hééft alles gedragen. Hij is de grote doorbraak van God en de grote overwinning van God. Wij zien hier iets van de wonderlijke ruil. Eerst was er een reine Jezus en een onreine melaatse. Nu, na de aanraking is er een onreine Jezus en een gereinigde melaatse. Hier gaat Jesaja 53 in vervulling: "Hij heeft onze ziekten op zich genomen en onze smarten gedragen."

Waar Christus zijn ronde doet – Arts aller zielen – daar mogen wij er zijn in overgave, in vertrouwen, in afhankelijkheid. Wie gaat staan in de lichtkring van zijn helend werk, tot die zegt Jezus: uw geloof heeft u behouden!

Een belangrijke herdruk

Over de betekenis van Martin Hengels *Die Zeloten*

Voorgeschiedenis

In Tübingen vond op 14 december 2011 een symposium plaats naar aanleiding van de 85^e geboortedag van Martin Hengel, die op 2 juli 2009 overleed. Ter gelegenheid daarvan werd aan zijn vrouw, Marianne Hengel, een boek aangeboden waarvan de eerste druk al in 1959 verscheen. Het was het eerste boek dat Martin Hengel schreef, met als titel: *Die Zeloten*. Zijn tweede boek, *Judentum und Hellenismus*, liet meer

dan tien jaar op zich wachten. In de tussenliggende jaren werkte hij als bedrijfsleider in de textiel fabriek van zijn vader.

Het boek *Die Zeloten* is het enige boek van Hengel dat niet uitgegeven werd bij de bekende Duitse uitgeverij Mohr Siebeck. Toen Hengel in 1959 de uitgever benaderde, stelde deze als voorwaarde dat de auteur zou bijdragen in de bekostiging ervan. Hengel wees het voorstel af. Het boek werd vervolgens op de markt gebracht door uitgeverij Brill in Leiden, die geen voorwaarden stelde. De vele boeken die volgden, werden wel in Tübingen bij Mohr Siebeck uitgegeven. Hengel raakte bevriend met Herr Siebeck, die later de gang van zaken in 1959 betreurd heeft. Tijdens het symposium in december kon de heer Siebeck met gepaste trots vertellen dat nu ál Hengels boeken door hem worden uitgegeven: vrienden van Martin Hengel en Herr Siebeck zelf hadden zich sterk gemaakt voor een nieuwe uitgave van *Die Zeloten*. Uitgeverij Brill was zo vriendelijk geweest afstand te doen van de rechten. Siebeck bood het boek aan mevrouw Hengel aan.

We mogen dankbaar zijn dat het tot deze heruitgave van het boek gekomen is. Tweedehands was het bijna niet te verkrijgen en de Engelse vertaling ervan

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Ds. L.J. Geluk, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 25,50 per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

laat erg te wensen over. Bovendien is in het nieuwe boek een bijdrage van Hengel uit 1974 opgenomen waarin hij terugblikkt op zijn eerste geschrift en op de reacties die het heeft losgemaakt. Wat het boek compleet maakt, is een nawoord van een van Hengels leerlingen, professor Ronald Deines uit Nottingham.

Tijdens de middagbijeenkomst hield professor Deines een lezing, die qua inhoud overeenkwam met het genoemde nawoord. In de avond sprak professor Daniel R. Schwartz uit Jeruzalem. Hij hield een boeiend betoog over Hengels waardering van het Jodendom, waarbij hij zich vooral richtte op Hengels eerste boek.

In dit artikel wil ik naar aanleiding van dit alles bij twee punten stil staan. Allereerst bij Hengels these en vervolgens bij de (bijna ben ik geneigd te schrijven 'brandende') actualiteit van dit boek.

Hengels these

Hengels these luidt: In Israël was er vanaf het sterven van Herodes (eigenlijk al vanaf het moment dat hij door Rome aangewezen werd als koning van Israël in 37 voor Chr.) een groep die zich onderscheidde van de farizeeërs, de sadduceeërs en de essenen, de zogenaamde zeloten. Zij vormden in Israël een vierde stroming. De naam 'zeloot' is afgeleid van het Grieks woordje 'zēlos' dat 'ijver' betekent. We komen het tegen in het Oude Testament in de geschiedenis van Pinehas, de priester die uit 'ijver' voor de eer van God enkele Israëlieten doodde (Numeri 25). De zeloten beriepen zich op zijn optreden. Zij namen het op voor de naam van God tegen de Romeinse overheersing en deden dat uit religieuze motieven. Zij schuwden niet daarbij geweld te gebruiken. Er is veel voor te zeggen dat zij in de Maccabeeën hun voorbeeld zagen.

De Maccabeeën verdreven in de tweede eeuw voor Chr. de Syrische Grieken (Seleuciden) uit Israël. Zij kwamen in opstand nadat Antiochus Epiphanes in 168 voor Chr. de tempel had ontwijfd en bevrijdden Israël van vreemde overheersing. Ze veroverden grote gebieden op de Seleuciden, ondermeer Galilea. Sinds eeuwen kreeg Israël door hun toedoen de oude landsgrenzen van voor de ballingschap weer terug. Hun optreden was ook niet zonder geweld. Zo dwongen zij de bevolking (ook de heidenen die in Israël woonden) zich te laten besnijden. Hun nakomelingen regeerden Israël ruim honderd jaar. In 63 voor Chr. riepen twee rivalen uit hun familie de hulp in van de Romeinen. Beiden hoopten dat de Romeinen hun vete in hun voordeel zou beslechten. Het feit dat de Romeinen ruim twintig jaar later Herodes naar voren schoven als koning over Judea dreef een zekere Hiskia ertoe om in opstand te komen. Herodes wist de beweging die hij

op gang bracht te smoren, maar onderhuids bleef het verzet sluimeren. Na de dood van Herodes, dus rond het begin van onze jaartelling, stak het opnieuw de kop op, zeker nadat Quirinius de belastingplicht aanscherpte. Vijftig jaar later was de beweging zo sterk geworden dat ze een regelrechte confrontatie met de Romeinen aanging.

Verschil met de Maccabeeën

Ondanks het feit dat de zeloten in de Maccabeeën hun voorbeeld zagen, was de situatie waarin zij opereerden anders. De opstand in 168 voor Chr. werd ingegeven door een acute bedreiging van de Joodse religie. Daarvan was bij de Romeinen geen sprake, afgezien van het optreden van Caligula en Nero. Zij probeerden over het algemeen de Joden in de uitoefening van hun religie te ontzien en verleenden hun veel privileges. Toch stond Rome voor de fanatici gelijk met het rijk van de boze. De zeloten duldden geen vreemde overheersing, de dagelijkse tempelgebeden en -offers voor de keizer waren uit den boze. Sommigen veroordeelden het gebruik van Romeinse munten. Hun uitdrukkelijke doel was het om de Romeinen uit het heilige land, dat exclusief Gods eigendom was, te verdrijven. Dit werd in de hand gewerkt, aldus Hengel, door de opkomende 'vergoddelijking' van de keizer.

Anders dan bij de Maccabeeën werden de zeloten ook gedreven door een sterk messiaans verlangen. Hun optreden moest de weg vrijmaken voor de vestiging van het Koninkrijk van God in deze wereld.

Zoals gezegd escaleerde de strijd met Rome in de jaren vijftig en zestig van de eerste eeuw na Christus. Ook de Romeinen hadden daarin hun aandeel. Meer dan één Romeinse procurator provoceerde de bevolking. Mede daardoor kregen de zeloten greep op de gewone man. Op den duur kregen ze in hun verzet ook de *upper ten* van Jeruzalem mee. Dit leidde tot een openlijke opstand en uiteindelijk tot de verwoesting van de tempel en van Jeruzalem. Van de Romeinen viel eenvoudigweg niet te winnen.

Actualiteit

Al tientallen jaren wordt er een discussie gevoerd over de vraag of de zelotische beweging werkelijk een vierde groep geweest is. Was er sprake van een dieperliggende eenheid achter het optreden van meerdere 'losse verzetsgroepen' tegen de Romeinen? Moderne geleerden als Martin Goodman bestrijden dat. Zij besteden vooral aandacht aan de onderlinge vetes tussen de families van de aristocratie in Jeruzalem, die het om macht te doen was. Volgens hen is er in het verzet tegen Rome nauwelijks een eenheid te bespeuren,

zeker niet van een religieus geïnspireerde eenheid.

Deze vraag brengt me op de *actualiteit* van het boek van Hengel. Het is merkwaardig hoe de visie op de strijd van de zeloten in de afgelopen 50 jaar keer op keer veranderde. Opvallend is dat deze vaak samenhang met kwesties die in de westerse wereld speelden. In de jaren zestig (de tijd van opkomend socialisme) werd grote nadruk gelegd op de sociale factoren die meespeelden in de opstand. De zeloten werden gezien als revolutionaire bevrijdingsstrijders tegen de heersende macht. Religie was van ondergeschikte betekenis. Hengel gaf er in die tijd blijk van dat ook hij oog had voor de sociale component, meer dan in de jaren vijftig, toen hij het boek schreef, wat onverlet liet dat hij het zwaartepunt bij de religie bleef leggen: het ging de zeloten in hun ijver om de godsdienst! Die ijver verbond hen, zelfs als ze verder onderling verdeeld waren.

Ook het postmoderne denken van vandaag, waarin ontkend wordt dat er samenhang en eenheid in de geschiedenis is, weerspiegelt zich in de visie op de zeloten. Moderne geleerden stellen dat er bij de zogenaamde zeloten nauwelijks een verbindende kracht te bespeuren valt. De zeloten vormden los van elkaar opererende groepen. Hengel koos voor een diametraal andere koers, niet alleen waar het de zeloten betrof. Hij deed dat ook met het oog op de grote lijnen van de bijbelse geschiedenis. Die bijbelse geschiedenis was voor hem het gebinte van de wereldgeschiedenis. Niet voor niets koos hij als thema voor het symposium ter ere van zijn tachtigste verjaardag *Heil und Geschichte*. In zijn voordracht tijdens dat symposium wees hij op die eenheid.

Hengels gelijk

Merkwaardig is dat de actualiteit van vandaag Hengel in het gelijk lijkt te stellen waar het zijn visie op de zeloten betreft. Zijn leerling Roland Deines laat niet na daarop te wijzen. Want volgens Hengel hadden de verschillende verzetsgroepen bij de zeloten toch eenzelfde drijfveer, nl godsdienstig fanatisme. Hetzelfde zien we sinds de jaren negentig van de vorige eeuw ook volop in het islamitische fundamentalisme.

Bij de grote verscheidenheid tussen allerlei groeperingen, variërend van Al Qaeda tot de moslimbroederschap, is er een fundamentele overeenkomst: het gaat hen om de verdediging van de islam, de invoering van de sharia en om verzet tegen de (door hen als ongelovig en imperiaal ingeschatte) westerse wereld. Zoals de zeloten in hun fanatisme Rome verfoeiden, verfoeien de islamisten de westerse wereld en zoals de zeloten terreur niet schuwden – ook niet waar

het de gewone man betrof – zo schuwden de islamisten het niet om onder ‘gewone mensen’ bloedbaden aan te richten.

De parallellen gaan nog verder: zoals de zeloten zich terugtrokken in bergachtige streken in Galilea, trekken de terroristen zich terug in de grotten van Pakistan en Afghanistan om vandaaruit hun verzet te coördineren. En zoals de zeloten aan sympathie wonden bij de gewone man, die hen beschermde, van voedsel voorzag etc., kunnen in sommige streken in de moslimwereld de fanatici rekenen op de openlijke of heimelijke sympathie van de gewone man.

Deze parallel maakt het boek van Hengel uiterst actueel. In verband daarmee wil ik tot slot nog op twee punten wijzen.

Discussie met Paul Cliteur

Allereerst is het opvallend dat de naam van Pinehas weer actueel geworden is door de Leidse rechtshistoricus Paul Cliteur. In zijn recente boeken verdedigt hij de these dat religie gevaarlijk is voor de samenleving, waarbij hij wijst op Pinehas en zijn optreden. Ik heb daar met hem meerdere gesprekken en debatten over gevoerd, waarbij ik hem vertelde dat ik in de christelijke literatuur nooit één keer een verwijzing naar Pinehas ben tegengekomen, ook niet in mijn studies over het recht van opstand. Noch Luther, noch Calvijn, noch Willem van Oranje beriepen zich op hem. Het is dus onjuist alle religies over één kam te scheren!

Ik wees hem er ook op dat we zijn naam wel tegenkomen bij de zeloten en vertelde hem van het boek van Martin Hengel, dat hij niet kende. Welnu, Martin Hengel laat zien hoe de zeloten aanvankelijk vooral de sympathie genoten van de radicalere fari-zeeërs van het stempel van Shamai. Door complexe factoren (ook door het onverstandige optreden van sommige Romeinen) kregen ze greep op een deel van de bevolking. Tegelijk riepen zij grote weerstand op, ondermeer in de school van Hillel, die veel milder was dan die van Shamai, en niet in het minst bij de grote geschiedschrijver Flavius Josephus. Veel Joden hebben de escalatie die leidde tot de val van Jeruzalem met lede ogen aangezien.

De christenen

Het tweede waar ik op wil wijzen is het volgende. Op wie de zeloten volstrekt geen vat kregen waren de christenen. Voordat de zaak escaleerde, vertrokken de christenen die in Jeruzalem woonden, in 66 na Chr. uit Jeruzalem naar Pella in Jordanië. In deze jaren bedreef Paulus in opdracht van Christus zending

onder de heidenen en Petrus was al in het huis van Cornelius geweest om te zien dat de Heilige Geest ook aan deze hoofdman geschonken werd! Christus zelf had zijn volgelingen een volledig andere weg gewezen dan die van de zeloten. Hij schuwde de omgang met de Romeinen niet. Men kon Hem niet de uitspraak ontlokken dat het betalen van belasting aan de Romeinse overheid uit den boze was! Onbevangen vroeg Hij om een muntstuk met de beeltenis van de keizer erop en stelde dat men Caesar moest geven wat van Caesar was. En vooral: Hij predikte dat het Koninkrijk der hemelen nabij gekomen was in Hem, de Zoon des mensen, die geroepen was om te dienen en zijn leven te geven voor velen.

In zekere zin laat het boek van Martin Hengel iets uitkomen van de lading van Jezus' klacht en uitnodiging aan Jeruzalem: "Jeruzalem, Jeruzalem, dat de profeten doodt, en stenigt wie tot u gezonden zijn, hoe dik-

wijls heb Ik uw kinderen willen vergaderen, gelijk een hen haar kuikens onder haar vleugels, en gij hebt niet gewild." Op een cruciaal moment (de volheid van de tijd) heeft Hij laten zien wat de eigenlijke weg is tot het Koninkrijk van God. Hij deed dat voordat de zeloten de kans kregen om hun invloedssfeer te vergroten, vooral aan het kruis, waar Hij priesterlijk stierf en in de opstanding, nadat men Hem in Jeruzalem had afgevoerd. Als men eens naar Hem geluisterd had!

Hengels boek is in dit opzicht ook van betekenis voor mensen als Cliteur. Lezing van zijn boek(en) zou hen voorzichtiger en vooral genuanceerder kunnen maken in hun oordeel over religie en politiek. Het zou hen de ogen kunnen openen voor de verscheidenheid in het Jodendom en vooral voor het unieke van het Evangelie! Het is alleen al om die reden goed dat Hengels boek *Die Zeloten* herdrukt is.

Dr. H. Klink, Hoornaar

Drie vrouwen uit de kring rond Kohlbrugge (I)

Voor alledrie was Kohlbrugge een geestelijke leidsman. Zij correspondeerden met hem, ontmoetten hem geregeld in Elberfeld en werkten soms mee aan de uitgave van zijn geschriften. Ieder van hen trouwde met een van Kohlbrugges vrienden. Hun zonen (op één na) kozen voor het predikambt en verkondigden het Evangelie in de geest van Kohlbrugge. Maria Schey, gehuwd met Heinrich Andreas Lütge, was de moeder van de predikanten Heinrich en Benjamin Lütge. Ook de beide zonen van jonkvrouw Maria Schorer en ds. G.J. Gobius du Sart werden predikant, evenals drie zonen van Maria de Clercq en ds. Theodor Jakob Locher. Eén van hen, dr. J.C.S. Locher, was jarenlang redacteur van het *Kerkblaadje*. Over de levensloop van deze drie in Nederland geboren vrouwen willen we het een en ander vermelden.

1. Maria Petronella Schey (1810-1891)

Maria Petronella Schey, de oudste van de drie, kwam op 10 augustus 1810 te Rotterdam ter wereld als eerste kind van Hendrik Adrianus Schey en Paulina Hermina van Velthuysen. Toen Maria zeven jaar was overleed haar vader, een vrouw met vijf jonge kinderen nalatend. Over haar vroegste jeugd is verder niets bekend. Aangenomen mag worden dat ze een goede opleiding genoot. De koopman-dichter Willem de Clercq (1795-1844) noemt haar meermalen in zijn *Dagboek*. Voor het eerst ontmoet hij haar wanneer hij en zijn vrouw Caroline in september 1838 in Rotter-

dam op de buitenplaats van het echtpaar Van Oordt van der Houven logeren. 's Avonds is er een geestelijke "vereniging" (een stichtelijk samenzijn). Bij die gelegenheid vertelt een zekere mevrouw Van Bylandt boeiend over haar bekering. Ook een "aanhanger van Kohlbrugge", Maria Petronella (Mietje) Schey, is aanwezig. Een halfjaar later brengt zij De Clercq "tot zijn genoegen" in zijn woonplaats Amsterdam een bezoek. In het voorjaar van 1841 komt zij weer op visite en vertelt dan over een bezoek aan Kohlbrugge. Het is haar tot veel zegen geweest. In oktober van dat jaar ontvangt De Clercq een "vrijmoedige en opwekkende" brief van Maria Schey, waarin zij hem vermaant inzake de prediking in de Waalse kerk. De Clercq wil er eerst goed over nadenken. Een paar maanden later ontmoet hij haar opnieuw ten huize van Van Oordt en heeft een prettig gesprek met haar. In 1842 verblijft zij enige tijd in Utrecht, waar ze Kohlbrugge vaak ontmoet. Regelmatig bericht zij De Clercq over haar gesprekken met de door haar bewonderde predikant.¹

Eind september 1842 komt Mietje Schey bij Willem de Clercq op bezoek en overhandigt hem twee brieven van Kohlbrugge. Eén ervan is aan haarzelf gericht, de andere aan haar schoonzusje Johanna Schey-Drost, de jonge weduwe van Maria's broer Hendrik Paulus van Velthuysen Schey (hij was in mei 1841 op 25-jarige leeftijd overleden na een huwelijk van slechts negen maanden). De Clercq vindt de brie-

ven belangrijk en het verbaast hem niet dat Maria's schoonzusje geheel "bekeerd" is door Kohlbrugge en niets meer van "de dominees" wil horen.² Over de inhoud van de brieven doet De Clercq verder geen mededelingen, maar dank zij een andere bron blijven wij er niet onkundig van. Het staat namelijk vast dat het gaat om een brief van 1 augustus 1842 van Kohlbrugge aan Maria Schey en één van dezelfde datum aan Johanna Schey-Drost.³

In zijn brief aan Maria Schey gaat Kohlbrugge in op een vraag over het volgen van predikanten. "Het is buiten kwestie dat men leraars, van de Heere gezonden, moet horen", aldus Kohlbrugge, die daarbij verwijst naar Hebr. 13 vs. 17 (SV: "Zijt uw voorgangers gehoorzaam, en zijt hun onderdanig ..."). Maar wie zijn van de Heere gezonden? De aangehaalde tekst wordt door allerlei gezindten, luthers, rooms, gereformeerden, remonstranten, menisten, mystici, volgelingen van Whitefield en Wesley, puriteinen en episcopalen "op de rokkrans geborduurd". Aan wie heb ik mij te houden? Wie zal mij zeggen, of een prediker van God gezonden is? Kohlbrugge antwoordt: de Heilige Geest laat niet in het onzekere. Als ik een predikant wil horen en volgen, dan moet ik in mijn binnenste de convictie (overtuiging) hebben, dat zijn leer uit God is.

Discussie met ds. A. de Vries

Het was Maria's moeder intussen niet ontgaan, dat haar dochter onder de bekoring van dr. Kohlbrugge was geraakt. Zij vreesde dat Maria een verkeerde weg insloeg. Het was immers duidelijk dat haar dochter niet meer kon instemmen met de gewone kerkelijke orde en met de naar moeders mening rechte prediking des Woords. Daarom vroeg zij Maria, eens uitvoerig te spreken met ds. Albertus de Vries, een zeventigjarige predikant, die al sinds 1807 in Rotterdam stond.⁴

Maria had respect voor deze dominee, bij wie ze vroeger regelmatig kerkte. Ze voldeed aan haar moeders wens en had in juni 1843 een gesprek van meer dan drie uur met ds. De Vries. Dit leverde echter volgens haar niets anders op "dan dat hij mij zijn theorieën voorhield, en zodra ik op de praktijk kwam, boos werd en mij niet wilde verstaan". Van de Synode wilde hij niets weten. Het jaar ervoor was hij gekozen, maar had bedankt, omdat men daar naar zijn zeggen "bij de duivel zelf ter markt gaat". Op Maria's vraag, of de dienaren des Woords dan geen macht meer hebben om met dat Woord door te gaan, kreeg ze geen bevredigend antwoord. Onverrichter zake keerde ze naar huis terug. Ze besloot ds. De Vries een kort briefje te zenden met bijvoeging van afschriften van Kohlbrugges brieven van 1 augustus 1842 aan

haar en haar schoonzus, alsmede van een schrijven van H. van Heumen aan ds. Bernardus Moorrees.⁵

In zijn reactie toont ds. De Vries begrip voor de houding van Kohlbrugge na de onrechtvaardige behandeling en diep grievende belediging, hem door kerkbesturen aangedaan. "Ik wil althans geen steen op hem werpen", zo schrijft hij. Maar dat Kohlbrugge nu een gehele kerk (waarmee hij zich toch verenigd zou hebben als men hem had aangenomen) smadelijk verguist, dit kan De Vries niet goedkeuren. Dat hij zo spreekt en schrijft alsof er geen vrede en ernst in de ziel kan zijn of men moet denken, spreken, leren en geloven zoals hij, dit is aanmatiging, zelfverheffing, uit het vlees en niet naar de Geest, aldus ds. De Vries. Het is hem na lezing van Kohlbrugges brieven niet duidelijk geworden wat deze man wil. Sommige uitspraken kan hij volkomen beamen, maar andere zijn "zo half waar en zo scheef en buiten verband geplaatst dat ik het voor onwaar, ja, in de gevolgen als gevaarlijk moet houden". Als voorbeeld noemt hij Kohlbrugges antwoord op de vraag, welke leraars men moet volgen: de consciëntie, de Heilige Geest in ons, geeft de convictie of hun leer uit God is. Maar, zo vraagt De Vries, is dan de consciëntie hetzelfde als de Heilige Geest in ons? Is de overtuiging altijd uit de Heilige Geest? Zo nee, waaraan kan ik het dan weten? Wat is hier de toetssteen? Het kan niet de vastheid van de convictie zijn, want dan zijn de hersenschimmen van de dweepers ook uit de Geest; hun overtuiging stond immers vast. Onze overtuiging moet worden getoetst aan Gods Woord als onfeilbare en allesbeslissende rechter.

Wat onderscheidt Kohlbrugge in zijn afscheiding van die andere Afscheidenen, die uit onze kerk zijn uitgegaan? Bij hen staan op de voorgrond: de predestinatie, de leer van de onmacht, de weg en kenmerken zoals de oude theologen als Schortinghuis, Smytegelt ze hebben voorgedragen als de geijkte en waarachtige gereformeerde leer. Kohlbrugges systeem is minder droog en dor, minder uit de begrippen maar meer uit het gevoel ontstaan, heeft een meer Duitse en lutherse kleur. Het betreft meer het gemoed, is levendiger, aantrekkelijker voor de gevoelsmensen en in zeker opzicht van beter allooi. Maar zowel Kohlbrugge als Afscheidenen veroordelen de bestaande kerk en predikanten en beschouwen hun eigen zienswijze als de enig ware, als de waarheid die uit God is, aldus ds. De Vries.

Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage

Noten

1 W.A. de Clercq, *Willem de Clercq (1795-1844)*, Amsterdam

- 1999, blz. 395, 427, 433.
- 2 W.A. de Clercq, a.w., blz. 440.
 - 3 H.F. Kohlbrugge, *In Zijn beeld, brieven van Kohlbrugge*, bewerkt, ingeleid en van aantekeningen voorzien door T. van Es, 2005, blz. 74-82.
 - 4 Albertus de Vries (1773-1847) was eerder predikant te Poortugaal, Streefkerk en Enkhuizen. Johannes Jacobus van Oosterzee (1817-1882), de latere hoogleraar, die in Rotterdam opgroeide, ging vanaf zijn tiende jaar bij ds. De Vries ter catechisatie. Hij was zeer op hem gesteld en noemde

- hem "mijn scherpzinnige leermeester". Toen Van Oosterzee in 1844 zijn intrede deed als predikant in zijn geboortestad, werd hij een van de ambtgenoten van De Vries. Na diens overlijden in het begin van 1847 hield Van Oosterzee een gedachtenispreek over *Aärons dood* (n.a.v. Numeri 23-29). Ze verscheen in druk en binnen enkele dagen werden er in Rotterdam circa 3.000 exemplaren van verkocht. Zie: Dr. M. van Rhijn, *Gemeenschap en vereenzaming, een studie over J.J. van Oosterzee*, Amsterdam 1940, blz. 15, 16, 28, 198.
- 5 *In Zijn beeld*, blz. 72.

Een boeiende inleiding

Zoals ik in mijn artikel over Noordmans' *Herscheping* reeds heb vermeld, is er in 2010 een boek van Dr. K. Blei over Dr. O. Noordmans verschenen, getiteld (korter kan het niet!): *Noordmans*, met als ondertitel: "Een inleiding met kernteksten".¹

Het moet mij van het hart, dat ik met groot genoegen van de inhoud van dit boek heb kennisgenomen. Men heeft, zo merkte ik onlangs op, nogal eens geklaagd over de compacte stijl, die Noordmans eigen is. "Als hij", zo schreef ik toen, "iets in drie woorden kan zeggen, gebruikt hij er geen vier. Nu en dan vraag je jezelf al lezend af: 'Waarom dit of dat niet met enkele woorden nader toegelicht?'" Nu, Dr. Blei heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt door voor zo'n toelichting te zorgen. En hoe! Hij verstaat de kunst om de inhoud van een artikel of een boek, dat hij aanhaalt, beknopt en duidelijk samen te vatten, waardoor wij een helder beeld krijgen van wat de auteur bedoelt te zeggen.

Het boek van Blei telt vijftien hoofdstukken, waarin ons eerst een beeld van Noordmans' levensloop geschetst wordt. Breedvoerig worden wij geïnformeerd over de wijze waarop deze zijn taak 'herder en leraar' heeft opgevat. Vooral zijn sterke sociale betrokkenheid komt goed uit de verf, maar daarnaast wordt ook aandacht geschonken aan zijn aandeel in het werk, door de *Bond van Nederlandse Predikanten* verricht om verbetering aan te brengen in de maatschappelijke positie van de predikanten.

Vanaf hoofdstuk 6 komen wij met Noordmans als theoloog in aanraking. In dit hoofdstuk wordt vooral aan Kohlbrugge en Barth veel aandacht besteed. Nadat in hoofdstuk 7 de kerkvader Augustinus (aan wie Noordmans een aparte studie heeft gewijd) voor het voetlicht is gebracht, wordt in hoofdstuk 8 het licht van de schijnwerper gericht op Noordmans' "eigen theologie in hoofdlijnen", zoals hij die in zijn *Herscheping* heeft neergelegd.

In hoofdstuk 9 (met het veelzeggende opschrift

"hartstocht voor de kerk") begint de beschrijving van de rol, die Noordmans heeft gespeeld in de strijd om de kerkvernieuwing, zoals deze vooral in de jaren dertig de gemoederen van velen heeft beziggehouden en na de oorlog met hernieuwde energie is voortgezet, totdat zij in 1951 met de invoering van een nieuwe kerkorde werd bekroond. De oorlog zelf, met de uitwerking, die zij op de kerk heeft gehad, krijgt ruimschoots aandacht in de hoofdstukken 12 en 13, waarna ons in de hoofdstukken 14 en 15 een schets van Noordmans' "voldragen theologie" geboden wordt.

In hoofdstuk 14 komen de publicaties ter sprake, die Noordmans na de oorlog het licht heeft doen zien: de meditatiebundels *Zondaar en bedelaar*, *Gods poorten* en *Gestalte en Geest*, de verzameling opstellen onder de titel *Zoeklichten* (teksten uit de jaren 1932 - 1948) en zijn boek *Het Koninkrijk der hemelen*, een commentaar op een aantal zondagen van de Heidelbergse Catechismus, waarin hij kritische kanttekeningen plaatst bij de manier, waarop de "Heidelberger" over schepping en voorzienigheid spreekt.

In dit hoofdstuk wordt ook aandacht besteed aan Noordmans' betrokkenheid bij het werk van de synodale werkgroep 'Kerk en Overheid', terwijl tevens de tekst ter sprake komt van de belijdenisvragen, door hem ontworpen als lid van de Commissie voor de liturgische formulieren (een subcommissie van de Commissie voor de kerkorde).

Gestalte en Geest

In het laatste hoofdstuk komt de bundel *Gestalte en Geest* opnieuw ter sprake, als de publicatie, waarin het beeld van Noordmans als 'theoloog des Geestes'² ons nog scherper voor ogen komt te staan: het werk van de Geest is het eigenlijke, beslissende handelen van God aan ons en in de wereld. De Geest, d.i. Gods oordelende, rechterlijke kracht, gaat kritisch in op de "gestalte", d.i. de feitelijke, bestaande werkelijkheid.

Hij verbréékt deze om, door deze verbreking heen, een nieuwe gestalte te gaan vormen: de werkelijkheid van het Koninkrijk van God. Pas dit oordelende, verbrekende handelen van de Geest is, aldus Noordmans, het eigenlijke, het echte scheppen, "scheiden", "uiteenwerpen".

Bij deze afbraak blijft het echter niet. Deze is slechts een doorgangsfase naar de nieuwe gestalte of "herscheping". In het werk van de Geest, de "Herschepker" gaat de toekomst gestalte aannemen.

Noordmans beklemtoont, dat het in héél de Bijbel over déze thematiek gaat. Wij komen hier in aanraking met diverse figuren, "gestalten", die door de verbreking heen moeten. In Jezus ontmoeten wij "Gods gestalte" bij uitstek: gebroken gestalte, zonder gedaante of heerlijkheid. Zelfs als de Opgestane is hij door deze gebrokenheid getekend: met Pasen is het Koninkrijk Gods (nog) niet volledig aangebroken. De "nevelen van Pasen"³ laten zien, dat met de opstanding het Koninkrijk van God (nog) niet is aangebroken.

Dat de Heilige Geest, de Trooster, alles met deze verbreking te maken heeft, komt duidelijk uit in de benaming, die Noordmans Hem geeft: de "vertolker" of *verbreker* van Gods gestalte. "De Heilige Geest breekt om zo te zeggen het werk van Jezus Christus in stukken, zoals het avondmaalsbrood voor onze ogen gebroken wordt, en Hij deelt die stukken uit, opdat wij door die spijsje gesterkt zouden worden".⁴ Noordmans ziet hierin hetzelfde gebeuren als wat de Heidelbergse Catechismus doet met de Twaalf Artikelen: elk artikel, elk onderdeel, wordt apart genomen en bij elk antwoord wordt gevraagd: "Wat nut u dit?"

Het primaat van de Geest

Voor Noordmans is er een duidelijke cesuur tussen de evangeliën en het boek *Handelingen der Apostelen*, tussen het apostolaat van "de twaalf" en dat van Paulus. Boven het boek *Handelingen* zou men kunnen schrijven: "Paulus komt en Petrus gaat". Het eigenlijke apostolaat is dat van Paulus, de "apostel des Geestes". Anders gezegd: uiteindelijk komt het niet op Jezus aan, maar op de Geest. Gewoonlijk zegt men, dat de Geest bij Christus hoort. Dit is echter onjuist. Veeleer is het omgekeerde het geval: "Men kan niet zeggen dat het werk van de Heilige Geest dat van Jezus Christus omvat... Zoals in het artikel van de wederkomst van Christus en van het laatste oordeel eigenlijk het hele middelaarswerk besloten ligt, zo is weer de belijdenis van de Heilige Geest nog meer omvattend... De Geest... omvat de hele schepping en herschepping. In den beginne is het de Geest Gods die op de wateren

zweeft (Genesis 1 : 2), nog vóór het Woord uitging. En aan het einde zijn het de Geest en de bruid die tot het Woord zeggen: Kom (Openbaring 22 : 17). - Zo omvat Hij ook het hele werk van de verlossing en van de vleeswording. Jezus is ontvangen van de Heilige Geest en Hij wordt op aarde vervangen door de Heilige Geest".⁵

Geestelijk spreken

Noordmans wijst ons op een markant verschil tussen Paulus en de evangelisten in de manier, waarop zij over Jezus spreken. "De Heilige Geest is begonnen met *geestelijk* over Jezus te spreken en te schrijven, voordat de evangelisten dat meer *historisch* deden⁶ ... De buitenlandse Joden en de heidenen, die Jezus niet naar het vlees hebben gekend en tot wie de evangelische overlevering pas langzamerhand gekomen is, hebben Hem aangenomen op een preek en een brief".

Dit houdt overigens geen vergeestelijking van het evangelie in. Blei oordeelt: "Eerder kunnen wij Noordmans' theologie - als theologie van de Geest - eschatologisch, toekomstgericht, noemen... Het (werk van de Geest) omvat ook het werk van de Vader: de schepping. Van daaruit kan ook omgekeerd worden gezegd: in het werk van de Geest zien wij pas ten volle wat echt "schepping" is. En déze schepping is doorbraak van de voleinding. Ze is "herscheping", nieuwe daad van God, komend van de andere zijde, vanuit het einde.⁷

Tot zover het boek van Blei, dat wij als introductie tot Noordmans' *Verzamelde Werken* hartelijk bij onze lezers aanbevelen.

J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Noten

- 1 Het boek is verschenen bij Uitgeverij Kok in Kampen. ISBN: 978 90 435 1758 4. Het telt 246 pagina's en kost € 25,40.
- 2 Aldus Dr. G.C. van Niftrik in het opschrift boven zijn artikel over Noordmans, kort na diens heengaan geschreven in het blad *Kerk en Theologie* (Jrg. VII (1956), blz. 82vv.).
- 3 Aldus het opschrift van een meditatie over Johannes 20 : 6, waarop wij in ons tweede artikel over Noordmans' *Herscheping* gewezen hebben.
- 4 *Verzamelde Werken*, deel II, blz. 536.
- 5 Idem, blz. 533.
- 6 De Nieuw-Testamentische brieven zijn van vroeger datum dan de evangeliën. "Het geestelijk evangelie van Paulus was er vóór de boeken der evangelisten. En wanneer Jezus ... had moeten kiezen tussen de vier evangeliën en de *Handelingen*, zou Hij zeker zijn (sc. Paulus') leven in de Geest gekozen hebben" (*Verzamelde Werken*, deel 8, blz. 411).
- 7 Blz. 238.